

Jonas PALIONIS

Vilniaus universitetas

DĖL WOLFENBÜTTELIO POSTILĖS SAŠAJOS SU J. BRETKŪNU

Bene pirmasis apie Wolfenbüttelio postilė (toliau – WP) sąsają su Jonu Bretkūnu yra užsiminęs Eduardas Hermannas savo straipsnyje „Bemerkungen zum altlitauischen Schrifttum in Preussen“, paskelbtame 1923 m.¹ Tačiau jis tenurodė tik vieną sakinį iš giesmės „in Kindlein so lōbelich“, kuris bemaž visiškai toks pat WP ir Bretkūno postilėje, plg.: *Jeib tas bernelis negimes, butu wifs fwets prapolens* WP73_{32–33}² ir *Jeib Bernelis negimens, butu wifšas swieta* [čia korektūros klaida – turėtų būti *swietas*] *prapūlens* BP II 154. Bet šio sakinio bemaž visiškai sutapimas labai nedaug ką tesako apie WP ir Bretkūno (toliau – B) sąsają, nes į WP jis galėjo patekti ir iš M. Mažvydo giesmyno, plg.: *Jeib mums bernelis negimes / Butu wifšas Swiets prapules* MG I 192_{6–8}³.

Viktoras Falkenhahnas savo kapitaliniame veikle apie Bretkūną ir jo pagalbininkus išaiškino, kad prie BP koregavimo yra prisidėjęs ir WP perrašytojas Jonas Bylaukis (Bielauk)⁴. Vėlesnieji tyrinėtojai taip pat neneigė galimos WP sąsajos su B, tačiau ją rėmė daugiausia grafinio lygmens argumentu: tuo, kad WP ir BB [= Bretkūno biblijoje] esą vienodai (tašku apačioje) žymimi nosiniai balsiai⁵.

Neseniai pasirodžius Juozo Karaciejaus parengtam transliteruotiniam WP tekstui⁶, atsirado palankesnės galimybės patikrinti ankstesniųjų tyrinėtojų prielaidą dėl šios postilės sąsajos su B. Nuodugnesnis WP ir B tekstų palyginimas ne tik grafikos, bet ir kalbos atžvilgiu parodė, kad visuose kalbos lygmenyse esama nemaža tų tekstų bendrybių, ir tai remia prielaidą, kad B buvo susijęs su WP.

¹ Nachrichten der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-Historische Klasse, H. 1, Berlin, 1923, 110–111.

² Čia ir visur kitur WP pavyzdžiai pateikiami iš 1995 m. išleisto „Wolfenbüttelio Postilės“ transliteruotinio leidimo.

³ Čia šis sakinytis cituojamas iš J. Gerulio parengto fotokopinio leidinio: Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams, Kaunas, 1922.

⁴ V. Falkenhahn, Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer, Königsberg-Berlin, 1941, 227.

⁵ Žr. J. Palionis, Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a., Vilnius, 1967, 63; Z. Zinkevičius, Lietuvių kalbos istorija, III, Vilnius, 1988, 68.

⁶ Wolfenbüttelio Postilė, Parengė ir įvadą parašė hum. m. dr. J. Karaciejus, Vilnius, 1995.

F o n e t i k o s lygmenyje pastebėtos tokios bendrybės:

a) Abiejuose tekstuose (čia visur turimi galvoje WP ir B tekstai) ypač krinta į akis bendra liepiamosios nuosakos 2-jo asmens lytis su epentetiniu [i] : *buik* „būk“, vartojama ir jungtuko „arba“ reikšme (ši veikiausiai atsiradusi dėl lenkų kalbos įtakos, plg. *bądz*). Viliaus Gaigalaičio duomenimis, WP ji pavartota 11 kartų (įskaitant ir *nebuik*)⁷. B raštuose *buik* mano pastebėta tik 7 kartus: 5 kartus BB ir 2 BP. Biblijoje ji 4 kartus pavartota Povilo pirmajame laiške korintiečiams (3_{22, 22, 22, 22}) ir vienažart laiške kolosiečiams (1₂₀), o postilėje – pirmoje dalyje 326_{15, 15}. WP ši forma vartojama dažniausiai imperatyvine, rečiau permissyvine reikšme, o B raštuose – „arba“ reikšme. Kadangi šitokia lytis, rodos, nežinoma iš kitų senojo periodo raštų, ji WP ir B sąsajos problemai turi esminės reikšmės.

b) Abiems tekstams būdingos bendros lytys su žodžio pradžios [e-] vietoj [a-], plg.: *Er* WP 44₃₉, 70₂₅, 71₂, 79₂₅, 239₂₉, 346₃₉; *Ergi* 71₈... ir *Er* BB Mat. 11_{3, 9}, Iz. 48₁₅, Jer. 18₆; 23₂₄, BP I 28_{9, 14}, BP II 97₁₁, 469_{22, 23, 24, 25}...; *Esch* WP 71₃₆, 78₃, *esch* 38₄, 88₂₃, 90₁₄, 257₈... ir *esch* BB Mat. 3_{10, 28}, 26₂₅, Jer. 18₇, *Esch* BP I 5₂₄, 28₁₇, *esch* BP II 21₆₃ ...; ⁸ part. n. pl. *apeklinti* WP 154₃₂, praet. 3 *apeklinaija* 157₃₄, adv. *ercziaus* 170₁₆ ... ir n. sg. *eklas* BB Mat. 12₂₂, d. sg. *Eklamuiem* Bar. 6₃₆, a. pl. *æklofius* Jer. 42₁₆. Kaip žinoma, šitokių lyčių esama ir Baltramiejaus Vilento raštuose⁹. Todėl jos tikrai drauge su kitomis bendrybėmis turi įrodomosios reikšmės kalbamajai problemai spręsti.

c) Prie pastarosios rūšies bendrybių iš dalies gali būti priskirtos ir WP reguliariai tiek kirčiuotoje, tiek nekirčiuotoje pozicijoje vartojamos lytys su [a] vietoj [o], pvz.: g. sg. *kakia smarkenika* 41₁₈, *malanes* 103₁₆, g. pl. *braliu* 131₃, i. pl. *schamis dienamis* 153₃₅, inf. *dumati* 277₂₄, praes. 3 *rafcha* 379₂, g. sg. *fcha sweta* 287₂₉. Iš dalies dėl to, kad B raštuose lytys su [a] dažnesnės tikrai nekirčiuotoje pozicijoje, be to, ir pastarojoje jos neretai kaitaliojasi su [o], plg.: g. sg. *rankas* Luk. 15₂₂, *mana* II Moz. 3₂₀, *sawa* Mat. 2₂₂, praet. 3 *buwa* II Moz. 10₆, *bilaia* Luk. 13₁₈ ... ir: g. sg. *schos dienos* II Moz. 13₃, praet. 3 *buwo* Mat. 2₉, *po mana Stalo* Teis. 1₇, *biloio* Mat. 9₃₇...

M o r f o l o g i j o s (tiksliau – formų darybos) lygmenyje bene ryškiausia bendrybė yra veiksmazodžių būtojo dažninio laiko 3 a. lytys su priesaga *-law-*, plg.: *bulawa* WP 105_{26, 28}, *gjelbelawa* 103₇, *patiklaw* 123₃, *wadinlaw* 128₁₇, 235₃¹⁰... ir: *eilawa* BB Luk 2₄₁, *ifchtirplawa* II Moz. 16₂₁, *ifchleiflaw* Mork. 15₆, *schaislaw* „žaisdavo“ Sir. 47₃₃ (tikrai viena tokia lytis pastebėta B. Vilento EE: *turelaw* 210₁₄).

⁷ W. Gaigalat, Die Wolfenbütteler litauische Postillenhandschrift aus dem Jahre 1573, – Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft, V, 1900, 25, 31.

⁸ V. Gaigalaičio skaičiavimais, *er* WP pavartotas 37 kartus, o *ar* – nė karto, *esch* – 133 kartus, o *afsch* – 17; žr. ten pat, p. 17.

⁹ F. Bechtelio skaičiavimais, Vilento raštuose *er* pavartotas 38 kartus (visi atvejai EE), o *ar* – 12 kartų, *esch* – 321 kartą, o *afsch* – 33; žr. Litauische und lettische Drucke des 16. Jahrhunderts, III, Göttingen, 1882, XIII.

¹⁰ Viena lytis pastebėta ir su priesaga *-dlawo*: *rinkdlawa* 99₁.

Kita ryški WP ir B raštų morfologijos bendrybė – būtojo kartinio laiko lytys su priesaga *-ino-*, plg.: 2 sg. *nušeminajei* WP 292₂₆, 3 *nepašinaia* 39₂₄, *šenkliniaia* 39₂₋₃, *nušeminaija* 63₃₆, *dauksinaijafsi* „dauginosi“ 112₃₋₄, *apgarbinaija* 389₃₆ ... ir: 1 sg. *apsunkinoiau* BB II Pov. 1. kor. 12₁₃, 2 sg. *paniekinoiei* II Sam. 12₉, *pagarbinoiei* Sal. išm. 19₂₁, 3 sg. *artinojofi* II Moz. 34₃₂, *fudeginoia* III Moz. 9₁₁, 2 pl. *ifidranfinoiot* V Moz. 1₄₃... Šitokių lyčių pasitaiko ir B. Vilento raštuose, todėl jų įrodomoji galia taip pat nėra labai tvirta, bet ne bereikšmė.

Iš žodžių darybos lygmens būdingesnė WP ir B bendrybė – daiktavardžiai su priesagomis *-enyk-*, *-enink-*, plg.: n. sg. *muiteninkas* WP 321₆, *kekscheninkas* 118₁₀, g. sg. *tarpenika* 170₃₆₋₃₇, *šmarkenika* 369₁₃, g. pl. *kerdeniku* „kerdžių“ 49₅, *kiekšenuku* 65₁₁, *darbeniku* 138₂₅, *pagalbeniku* 327₅, *prescheniku* 375₁₇, i. pl. *neteiseninkais* 122₆ ... ir: n. sg. *Dūneniks* BB II Moz. 40₁, *Vkenikas* Mat. 21₃₃, *pradieneniks* III Moz. 25₄₀, n. pl. *Muitenikai* Mat 5₄₆, g. pl. *Griekeniku* IV Moz. 16₃₈, a. pl. *Burtenykus* I Sam. 28₃... Ši bendrybė yra gana reikšminga, nes kituose XVI a. lietuvių rašto paminkluose tokios priesagos, rodos, nesutinkamos¹¹. Taip pat reikšminga bendrybė laikytina ir forma *žiebas*, vartojama abiejuose tekstuose: *šebas* WP 50 240₃₀ ir *Sziebai* BB Mat. 24₂₇, Jon. apr. 4₅.

Tačiau daugiausia patikimų bendrybių, rodančių WP sąsają su B, teikia leksikos lygmuo, ypač jo naujadarų sluoksnius. Juk naujadarai, jeigu jie randami tik šiuose tekstuose, yra neabejotinas jų ryšių rodiklis: kaip žinoma, labai retai pasitaiko atvejų, kai skirtingi tam tikro laikotarpio autoriai sukuria darybos ir reikšmės atžvilgiu visai identiškus naujadarus. O tokių naujadarų, randamų tik WP ir B raštuose ir nepastebėtų ankstesniuose rašto paminkluose (kai kurie jų ir didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“ neužfiksuoti), yra nemažas pluoštas. Štai keliolika pavyzdžių: *atāinis* „ateivis“ WP 178₃₄ ir BB Luk. 17₁₈; *balvonystė* „stabmeldystė“ WP 61₂₀ ir BB I Kar. 16₂₆; *čėsningas* „garbingas“ WP 161₂ ir BP II 234₁₃; *godenykas* „goduolis“ WP 182₁₁ ir BB Sal. kalb. 15₂₇; BP I 25₁₇; *lygtarnis* „tarnas“ WP 296₃₄, 366₆ ir BB Mat. 24₂₉; *lipynės* „laiptai“ WP 166₂₄ ir BP I 273₂₂; *paslystė* „pasiuntinybė“ WP 57₂₆ ir BB II Sam. 18₃₁; *paženklis* „ženklas, pažyma“ WP 67₆ ir *paženklas* BP II 32₁₆ (skiriasi tik kamiengaliu); *prekystė* „prekyba“ WP 357₈ ir BP II 211₈; *saiktis* „saikas“ WP 336₁ ir BB Mork. 4₂₁; *užkaupas* „pelnas“ WP 136₁₃ ir BB III Moz. 25₃₆; *užvydulis* „pavyduolis“ WP 347₃ ir BP II 104₂₇.

Be naujadarinės leksikos, nemaža įrodomosios galios WP ir B sąsajai nustatyti turi ir kai kurie liaudiniai veldiniai, ypač tie, kurie randami tik lyginamuosiuose tekstuose. Iš tokių minėtini: *angu* „arba“ WP 38₃₃, 42₂₆... (WP šis jungtukas reguliariai vartojamas) ir BB Ps. 37₂₅, 50₁₃ (BB jis retesnis, be to, taisomas į *alba*); *apklėpti*

¹¹ A. Bezenbergeris savo veikale „Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache“ (Göttingen, 1877, 107–108) pavyzdžių su *-enyk-*, *-enink-* yra pateikęs tik iš J. Bretkūno raštų (su WP tada jis dar nebuvo susipažinęs).

„suvokti, suprasti“ WP 185₁₀ ir BB Mat. 19₁₁; *arkytis* „šėlti“ WP 255₁₆ ir BP I 75₆; *bes* „ar, bene“ WP 240₅ ir BB I Moz. 3₁; II Moz. 2₁₄ (vieną kartą pastebėtas ir Vilento EE); *dvilinkai* „dvigubai“ WP 116₁₃ ir BB II Moz. 16₅; *gentainė* „giminaitė“ WP 189₇₋₈ ir BB III Moz. 18₆; *išmanytinai* „suprantamai“ WP 107₃ ir BP I 215₁₂; *koktai* „kas (ką)“ WP 89₁₀ ir BB Luk. 8₃₉; *net* „bet“ WP 142₂₃ ir BB I Moz. 35₁₀; BP I 10₁₀; *panokti* „pavyti“ WP 185₁₈ ir BB I Moz. 31₂₃; BP I 400₆; *pjūvė* „pjūtis“ WP 138₂₅ ir BB Sal. kalb. 10₅; BP I 164₅; *raišytojas* „skundikas“ WP 164₂₅₋₂₆ ir BB Ap. d. 23₃₀; *smarkenkykas* „tironas“ WP 41₁₈ ir BP I 106₃ („smarkuolis“); *smirdas* „nenaudėlis“ WP 195₂₄ ir BB Teis. 19₂₂; BP I 323₆; *šiskat* „štai“ WP 240₂₉ ir BB Luk. 7₂₇; *tadangi* „tad, todėl“ WP 43₁₈ ir BB Kron. 27₇; *vaina* „kaltė“ WP 144₄ ir BB II Moz. 29₁; *valioti* „valdyti, viešpatuoti“ WP 68₃₁ ir BB I Moz. 1₁₈ (taip pat šio veiksmazodžio vedinys *valiotojas* WP 287₁₆ ir BB IV Moz. 24₁₉). Šio tipo bendrybių yra ir daugiau, bet svarstomajai problemai, rodos, užtenka ir čia suminėtų.

Gal kiek mažiau įrodomosios galios WP ir B sąsajai nustatyti turi skolintiniai žodžiai, nors jie, ypač tie, kurie būdingi tikrai lyginamiesiems tekstams ir neaptinkami ankstesniuose raštuose, taip pat yra reikšmingi. Tokios rūšies skolinių taip pat pastebėta nemažai, pvz.: *bloznas* „kvailys“ WP 154₁₁ ir BP I 142₁₀; *bursavoti* „bendrauti“ WP 290₇ ir BP I 299₉; *čereslas* „piniginė“ WP 48₃₇ ir BB Luk. 10₄; *istrova* „maistas“ WP 162₃₁ ir BB I Moz. 9₃; *koliacija* „puota“ WP 339₃₁ ir BB Luk. 5₂₉; *lišiai* „tikrai“ WP 39₃₄ ir BB Luk. 17₁₈; *lučnyčia* „fakelas; žibintuvas“ WP 62₃₀ ir BB Ap. d. 20₈; *pyvas* „alus“ WP 162₃₂ ir BP II 195₇; *plémė* „gentis“ WP 167₃₉ ir BB II 113₁₁; *skardyti* „kaupti (turta)“ WP 282₁₃ ir BP I 25₁₃; *staldas* „tvartas“ WP 56₂₀ ir BP I 60₁₇; *šutas* „juokdarys“ WP 154₁₁ ir BB Pov. l. ef. 5₄; *tintas* „rašalas“ WP 242₄ ir BB II Pov. l. kor. 3₃; *trepai* „laiptai“ WP 166₂₄ ir BB Ap. d. 21₃₅; *tūžnas* „liūdnas“ WP 41₇ ir BB Ps. 38₇; *voga* „svoris“ WP 336₁ ir BB Jer. 32₁₀; *žalvė* „mostis“ WP 373₃₃ ir BB GG 1₃; *žebrovoti* „elgetauti“ WP 168₁ ir BB Jon. 9₉; BP I 252₁₀₋₁₁.

Čia pateikti faktai rodo neabejotiną J. Bretkūno sąsają su WP. Tačiau kokio pobūdžio yra buvusi ta sąsaja, dabar sunku pasakyti (galimas daiktas, kad ją dar labiau išryškinti padės J. Karaciejaus rengiamas išleisti visų WP lyčių registras). Šiuo tarpu tegalima kalbėti tikrai apie spėjamas tos sąsajos versijas, būtent: 1) Bretkūnas galėjo būti vienas iš WP sudarytojų, 2) Bretkūnas galėjo būti vienas iš WP redaktorių, 3) Bretkūnas galėjo būti ir vienas iš WP sudarytojų, ir vienas iš redaktorių, 4) Bretkūnas galėjo panaudoti WP rašydamas savo darbus, ypač versdamas bibliją. Kuri iš šių versijų įtikimiausia, turėtų parodyti tolimesnieji lyginamieji WP ir Bretkūno raštų tyrinėjimai.